

Адам Смит

БОГАТСТВОТО НА НАРОДИТЕ

ИЗСЛЕДВАНЕ НА НЕГОВАТА
ПРИРОДА И ПРИЧИНИ

София, 2022

Преводът е направен по пълния текст на ръкописа:
AN INQUIRY INTO THE NATURE AND CAUSES OF
THE WEALTH OF NATIONS by Adam Smith
Ward, Lock, & Co, London, 1812

© Издателство „Изток-Запад“, 2022

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Георги Георгиев, превод, 2022
© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2022

ISBN 978-619-01-1112-2

АДАМ
СМИТ

БОГАТСТВОТО
— НА —
НАРОДИТЕ

Превод от английски
Георги Георгиев



Съдържание

Към новото издание на „За богатството на народите“ на Адам Смит.....	10
Увод и план на произведението	11
Книга I.	
Причините за увеличаване производителната сила на труда и редът, по който неговият продукт се разпределя естествено между различните класи на народа	
Глава I. За разделението на труда.....	14
Глава II. За принципа, който води до разделението на труда.....	20
Глава III. Разделението на труда зависи от размерите на пазара	23
Глава IV. За произхода и употребата на парите	27
Глава V. За действителната и номиналната цена на стоките, или за цената им в труд и цената им в пари	32
Глава VI. За съставните части на цената на стоките	45
Глава VII. За естествената и пазарната цена на стоките.....	51
Глава VIII. За работната заплата	58
Глава IX. За печалбата от капитала	75

Глава X.

За работната заплата и печалбата**при различните приложения на труда и капитала 84**

Раздел I. Неравенства, дължащи се

на характера на самите приложения84

Раздел II. Неравенства,

предизвиквани от европейската политика99

Глава XI.

За поземлената рента..... 119

Раздел I. За продукта на земята, който винаги дава рента 121

Раздел II. За продукта на земята,

който понякога дава, а понякога не дава рента 132

Раздел III. За колебанията в съотношението между съответните

стойности на онзи вид продукт, който винаги дава рента,

и на онзи вид, който понякога дава, а понякога не дава рента..... 143

Книга II.

**За природата, натрупването
и приложението на капитала**

Глава I.

За подразделянето на натрупаните запаси 211

Глава II.

За парите, разглеждани като особена разновидност**на общия запас на обществото, или за разходите****за поддържане на националния капитал 217**

Глава III.

За натрупването на капитал,**или за производителния и непроизводителния труд 253**

Глава IV.

За капитала, който се дава назаем под лихва..... 268

Глава V.

За различните приложения на капитала..... 275

Книга III.
**За различния напредък
към богатство на различните народи**

Глава I.	
За естествения напредък към богатство	290
Глава II.	
За пречките за земеделието в Древна Европа след падането на Римската империя	294
Глава III.	
За възникването и разрастването на градовете след падането на Римската империя	303
Глава IV.	
Как търговията на градовете съдействала за увеличаване благосъстоянието на селските райони	312

Книга IV.
За системите на политическата икономия

Увод.....	323
Глава I.	
За принципа на търговската, или меркантилната, система	324
Глава II.	
За ограничаване вноса от чужди страни на такива стоки, които могат да се произвеждат в страната	341
Глава III.	
За изключителните ограничения на вноса на почти всички видове стоки от страни, търговският баланс с които се смята за неблагоприятен	357
Раздел 1. Неразумността на подобни ограничения дори съгласно принципите на търговската система	357
Раздел II. Неразумността на тези извънредни ограничения по силата на други принципи	369

Глава IV.

За възвратните мита	378
----------------------------------	------------

Глава V.

За премиите за износ	382
-----------------------------------	------------

Глава VI.

За търговските договори	415
--------------------------------------	------------

Глава VII.

За колониите.....	424
--------------------------	------------

Раздел I. За подбудите за създаване на нови колонии	424
---	-----

Раздел II. Причини за процъфтяването на новите колонии	430
--	-----

Раздел III. За изгодите, които Европа получи от откриването на Америка и пътя за Източна Индия покрай нос Добра надежда	449
---	-----

Глава VIII.

Заклучение за търговската система	489
--	------------

Глава IX.

За земеделските системи или за онези системи на политическата икономия, които представят продукта на земята за единствения или главния източник на дохода и богатството на всяка страна	504
--	------------

Книга V.

За дохода на владетеля или държавата

Глава I.

За разходите на владетеля или държавата.....	526
---	------------

Раздел I. За разходите за отбрана.....	526
--	-----

Раздел II. За разходите за правораздаване	539
---	-----

Раздел III. За разходите за обществени съоръжения и обществени институции	548
--	-----

Глава II.

За източниците на общите, или държавните, приходи на обществото	615
--	------------

Раздел I.

За фондовете, или източниците на приход, които могат да принадлежат специално на държавния глава или държавата	615
--	-----

Раздел II.

За данъците.....	621
------------------	-----

Глава III.

За държавните дългове	686
------------------------------------	------------

Към новото издание на „За богатството на народите“ на Адам Смит

През последните години десетки читатели на „Изток-Запад“ (особено след като през 2021 г. излезе от печат първият превод на български език на „Теория на моралните чувства“) изразиха своето учудване, че не сме предприели ново издание и на „Богатството на народите“, една от най-знаменитите книги на световната икономическа мисъл. На първо място изразяваме благодарност на всички тях; надяваме се и в бъдеще да имаме непосредствен контакт с многобройните ни читатели, за които книгата продължава да бъде най-важното средство да разберем в дълбочина онова, което ни заобикаля.

На второ място, бързо стана ясно, че вече се налага нов превод на тази забележителна книга, най-малкото по две причини. Първата е свързана с това, че езикът се развива заедно с развитието на обществото ни и ако в първото издание срещаме Вилхелм III и стоките са потребителни, в новото издание кралят вече е Уилям III, а стоките са потребителски. Все пак решихме някои по-специфични неща от иначе отличния превод на Георги Георгиев да останат, защото според нас дават неповторим аромат на текста – например испанският град Кадис в текста ще намерите като Кадикс.

Втората причина е по-важна. Всички ние сме свидетели на неспособността на елитите (не само политическите, но и научните) да се справят с безпрецедентната криза, която вече обхваща целия свят. Именно за тях тази книга трябва да е задължително четиво.

Но нека сега ги оставим настрана и да се потопим в богатството на мисълта и езика на прочутия шотландец. За всички ни тази книга е много важна. Тя е наистина увлекателна и съвсем достъпна, но в никакъв случай не е леко четиво. Читателят трябва да се потруди, за да обере плодовете ѝ. Нищо чудно: както ни учи Адам Смит, в основата на богатството – на всяка една нация, но и на всяка личност – стои трудът.

„Изток-Запад“

Увод и план на произведението

Годишният труд на всеки народ е фондът, който първоначално му доставя всички предмети от първа необходимост и жизнени удобства, които той консумира ежегодно и които винаги се състоят от непосредствените продукти на този труд или от купеното с тези продукти от други народи.

Следователно според това дали съотношението между тези продукти или купеното с тях и броя на тези, които ги консумират, е по-голямо или по-малко, народът е по-добре или по-зле снабден с всички предмети от първа необходимост и удобства, от които се нуждае.

Но това съотношение при всеки народ неизбежно се регулира от две различни обстоятелства: първо, от умението, ловкостта и съобразителността, с които изобщо се прилага неговият труд, и, второ, от съотношението между броя на тези, които са заети с полезен труд, и броя на тези, които не са заети с такъв труд. Каквито и да са почвата, климатът или размерите на територията на даден народ, обилието или оскъдността на годишното му снабдяване не може при дадените условия да не зависи от тези две обстоятелства.

Обилието или оскъдността на това снабдяване, изглежда, зависи повече от първото от тези две обстоятелства, отколкото от второто. При дивите народи, състоящи се от ловци и риболовци, всеки, способен да работи, е повече или по-малко зает с полезен труд и се старее според силите си да набавя предмети от първа необходимост и жизнени удобства за себе си или за онези членове на своето семейство или племе, които са или прекалено стари, или прекалено млади, или прекалено немощни, за да ходят на лов и риболов. Но такива народи са така ужасно бедни, че често пъти нуждата просто ги заставя – или поне те мислят, че ги заставя – или направо да убиват своите деца, своите старци и страдащите от хронически болести, или да ги оставят да умрат от глад или да бъдат изядени от диви зверове. Напротив, при цивилизованите и процъфтяващите народи – макар голям брой хора изобщо да не работят и много от тях да консумират продукта на десет, често и на сто пъти повече труд от по-голямата част от тези, които работят, все пак продуктът на целия труд на обществото е толкова голям, че често всички са обилно снабдени и един работник, дори от най-долната и най-бедната категория, ако е пестелив и трудолюбив, може да се ползва от по-голямо количество предмети от първа необходимост и жизнени удобства, отколкото е възможно да придобие който и да било дивак.

Причините за този прогрес в производителната сила на труда и редът, по който неговият продукт естествено се разпределя между различните класи и слоеве на обществото, са предметът на първата книга на това изследване.

Каквото и да е конкретното състояние на умението, сръчността и съобразителността, с които трудът се прилага от един народ, обилието или оскъдността на годишното снабдяване не може да не зависи, докато трае това състояние, от съотношението между броя на хората, заети с полезен труд, и броя на хората, които не са заети с такъв труд. Както ще стане ясно по-нататък, броят на полезните и производителните работници навсякъде е пропорционален на количеството капитал, който се употребява, за да се прилага техният труд, и на специфичния начин, по който той се употребява за тази цел. Затова във втората книга се разглеждат природата на капитала, начинът, по който той се натрупва постепенно, и различните количества труд, които той привежда в движение съобразно с различните начини на неговото прилагане.

Народите, които са напреднали твърде много по отношение на умение, сръчност и съобразителност при прилагането на труда, са си служили с твърде различни методи в неговото общо направляване или регулиране и не всички от тези методи са били еднакво благоприятни за умножаването на техния продукт. Политиката на някои народи е поощрявала извънредно много селската промишленост, политиката на други – градската промишленост. Едва ли някой народ се е отнасял еднакво и непредубедено към всеки вид промишленост. След падането на Римската империя политиката на Европа е била по-благоприятна за занаятите, манифактурата и търговията, т.е. за градската промишленост, отколкото за земеделието, т.е. за селската промишленост. Обстоятелствата, които, изглежда, са обусловили и утвърдили тази политика, са обяснени в третата книга.

Макар тези различни методи да са били може би обусловени отначало от частните интереси и предубеждения на отделни слоеве от населението, без да се вземат под внимание или да се предвиждат техните последици за общото благосъстояние на обществото, все пак те са дали повод за твърде различни теории на политическата икономия, някои от които преувеличават значението на градската промишленост, други – на селската. Тези теории са имали значително влияние не само върху мненията на образованите хора, но и върху политиката на владетелите и суверенните държави. В четвъртата книга съм се постарал да обясня – доколкото е възможно – пълно и точно тези различни теории и главните резултати, до които те са водили в различните векове и при различните народи.

Следователно предметът на първите четири книги е да се обясни в какво се е състоял доходът на голямата маса на народа или каква е била природата на онзи фонд, който в различни векове и при различни народи е осигурявал годишното им потребление. В петата и последна книга се разглежда доходът на суверена или държавата. В тази книга съм се постарал да покажа: първо, кои са необходимите разходи на суверена или държавата, кои от тези разходи трябва да се покриват с всеобщ данък от цялото общество и кои от тях с данък само от дадена част или от дадени членове на обществото; второ, кои са различните методи, с които цялото общество може да бъде заставено да участва в покриване на разходите, лежащи върху цялото общество, и кои са главните предимства и неудобства на всеки от тези методи; най-после, трето, какви съображения и причини са накарали почти всички съвременни правителства да залагат известна част от този доход или да сключват заеми и какво въздействие са имали тези дългове върху действителното богатство и върху годишния продукт на земята и труда на обществото.

Книга I.

**Причините за увеличаване производителната
сила на труда и редът, по който неговият
продукт се разпределя естествено между
различните класи на народа**

Глава I.

За разделението на труда

Огромното увеличение на производителната сила на труда и по-голямото умение, сръчност и съобразителност, с които той се направлява или прилага навсякъде, са били, изглежда, резултат от разделението на труда.

Въздействието на разделението на труда в целокупната стопанска дейност на обществото ще бъде схванато по-лесно, ако разгледаме как действа то в дадени манифактури. Обикновено се приема, че то е прокарано в най-голяма степен в някои твърде незначителни манифактури. В действителност то може би не е прокарано в тях в по-голяма степен, отколкото в други, по-важни манифактури; но в незначителните манифактури, които са предназначени да задоволяват дребните нужди на само незначителен брой хора, общият брой на работниците трябва по необходимост да е малък и заетите в различните работни операции често могат да бъдат събрани в една и съща работилница и да бъдат обхванати наведнъж с поглед. Напротив, при големите манифактури, които са предназначени да задоволяват големите нужди на голямата маса на народа, във всяка отделна операция са заети толкова голям брой работници, че е невъзможно всички те да бъдат събрани в една и съща работилница. Тук рядко можем да видим наведнъж повече от онези, които са заети в една отделна операция. Ето защо, макар в такива манифактури трудът да може да бъде разделен фактически на много повече операции, отколкото в по-незначителните манифактури, разделението не е така очебийно и затова е било долавяно много по-малко.

Да вземем за пример една твърде незначителна манифактура, в която обаче разделението на труда много често е било предмет на внимание – производство на топлийки. Работник, който не е обучен в тази работа (която разделението на труда превърна в отделно занятие) и не умее да борава с машините, които се използват в нея (повод за чието изобретяване навярно даде същото разделение на труда), едва ли би могъл при най-голямо прилежание да направи една топлийка на ден и сигурно не би могъл да направи двадесет. Но при начина, по който се върши сега тази работа, не само тя като, цяло е отделна професия, но и се дели на редица специалности, повечето от които също са отделни професии. Един тегли телта, друг я изправя, трети я нарязва, четвърти я изостря, пети я заглажда на върха за поставяне на главичката; изготвянето на главичката изисква две или три отделни операции; поставянето ѝ е отделна работа, закаляването на топлийката – друга; самостоятелна работа е дори увиването им в пакети; по този начин

важното занятие да се изготви една топлийка е разделено на около осемнадесет отделни операции, които в някои манифактури се изпълняват от отделни работници, макар че в други един и същ работник изпълнява понякога две или три от тях. Виждал съм малка манифактура от този вид, в която бяха заети само десет работници и в която някои от тях изпълняваха последователно две или три отделни операции. Но макар да бяха много бедни и затова недостатъчно снабдени с необходимите машини, те можеха при напрегнати усилия да изработват заедно около дванадесет фунта топлийки на ден. В един фунт има повече от 4000 топлийки със средни размери. Така че тези десет души можеха да изработват заедно над 48 000 топлийки на ден. Следователно, ако всеки изработва една десета от 48 000 топлийки, може да се смята, че той изработва 4800 топлийки на ден. Но ако всички те работеха отделно и независимо и без някой от тях да е обучен в това специално занятие, сигурно нито един от тях нямаше да може да направи двадесет, а може би и една топлийка на ден. Това несъмнено не прави една двеста и четиридесета, може би и една четири хиляди и осемстотна част от онова, което те са в състояние да изработят сега в резултат на надлежно разделение и съчетание на различните им операции.

Във всеки друг занаят и всяка друга манифактура последиците от разделението на труда са подобни на описаните в тази твърде незначителна манифактура, макар че в много от тях трудът не може нито да бъде подразделен до такава степен, нито да бъде сведен до такива прости операции. Но разделението на труда, доколкото може да бъде въведено, води във всеки занаят до пропорционално увеличение на производителната сила на труда. Обособяването на различни професии и занятия е било, изглежда, резултат от това предимство. Това обособяване е прокарано обикновено по-далеч в онези страни, които са достигнали най-висока степен на прилежание и напредък; това, което в примитивно състояние на обществото е дело на един човек, в развито общество обикновено е дело на няколко. Във всяко развито общество фермерът обикновено е само фермер, манифактуристът е само манифактурист. Трудът, необходим за производството на едно завършено изделие, също почти винаги се разпределя между голям брой работници. Колко много различни професии са заети във всеки отрасъл на производството на ленени и вълнени платове – от производителите на лен и вълна до избелваните и апретъорите на платното или бояджията и десенатора на сукното! Наистина по своята природа земеделието не допуска нито толкова много подразделения на труда, нито толкова пълно отделяне на една работа от друга, както манифактурата. Невъзможно е да се отдели така напълно занятието на скотовъдещата от занятието на земеделеца, както занаятът на дърводелеца се дели обикновено от занаята на ковача. Предачът и тъкачът почти винаги са две различни лица, докато орачът, бранувачът, сеячът и жътварят често са едно и също лице. Тъй като тези различни видове труд са обусловени от различните годишни времена, невъзможно е един човек да бъде постоянно зает в който и да било от тях. Тази невъзможност за такова пълно и цялостно обособяване на всички различни видове труд, прилагани в земеделието, е може би причината, поради която нарастването на производителната сила на труда в това занятие невинаги

върви в крак с нейното нарастване в промишлеността. Наистина, най-богатите народи обикновено превъзхождат всички свои съседи както в земеделието, така и в промишлеността, но обикновено тяхното превъзходство се проявява повече в промишлеността, отколкото в земеделието. Земята им е изобщо по-добре обработена и тъй като в нея са вложени повече труд и средства, тя произвежда повече, пропорционално на размера и естественото плодородие на почвата. Но това превишение на продукта почти винаги е пропорционално на превишението на труд и средства. В земеделието трудът на богатата страна невинаги е много по-производителен от труда на бедната или най-малкото никога не е много по-производителен, отколкото е обикновено в промишлеността. Затова житото на богатата страна при еднакво качество невинаги се продава на пазара по-евтино от житото на бедната. Житото на Полша при еднакво качество е също тъй евтино, както житото на Франция, въпреки по-голямото богатство и напредък на последната. Житото на Франция в земеделските провинции е също тъй добро и през повечето години има почти същата цена, както и житото на Англия, макар че по богатство и напредък Франция стои може би по-долу от Англия. Нивите на Англия обаче се обработват по-добре от нивите на Франция, а нивите на Франция, както се говори, се обработват по-добре от нивите на Полша. Но макар бедната страна, въпреки по-лошата обработка на земята, да може в известна степен да съперничи с богатата по ниската цена и доброкачествеността на своето жито, тя не може да претендира за такава конкуренция в манифактурните си изделия, поне ако тези изделия подхождат на почвата, климата и разположението на богатата страна. Френските копринени изделия са по-добри и по-евтини от английските, защото копринената промишленост, поне при сегашните високи мита върху вноса на сурова коприна, не подхожда така на климата на Англия, както на климата на Франция. Но железарските изделия и грубите вълнени платове на Англия несравнено превъзхождат френските и са много по-евтини от тях при еднакво качество. Както се говори, в Полша едва ли има каквато и да било промишленост с изключение на малкото по-груби домакински манифактури, без които не може да съществува никоя страна.

Това голямо увеличение на количеството работа, което вследствие на разделението на труда са способни да свършат един и същ брой хора, се дължи на три различни обстоятелства: първо, на повишената сръчност на всеки отделен работник; второ, на икономията на време, което обикновено се губи при преминаването от един вид труд към друг; и, най-после, на изобретяването на голям брой машини, които улесняват и съкращават труда и дават възможност на един човек да върши работата на много.

I. Развитието на сръчността на работника по необходимост увеличава количеството работа, което той може да свърши; а тъй като разделението на труда свежда работата на всеки до една проста операция и превръща тази операция в единствено занятие на неговия живот, то по необходимост увеличава твърде много сръчността на работника. Ако един обикновен ковач, който, макар и свикнал да борави с чука, никога не е бил използван да прави гвоздеи, бъде принуден при някакъв специален случай да се заеме с това, едва ли ще може – сигурен съм

в това – да прави повече от 200 или 300 гвоздеа на ден, и то много лоши. Един ковач, който е свикнал да прави гвоздеи, но чиято единствена или главна работа не е била да прави гвоздеи, рядко може при крайно старание да изработва повече от 800 или 1000 гвоздеа на ден. Аз съм виждал момчета под 20 години, които никога не са вършили друга работа, освен да правят гвоздеи и които при голямо напрежение можеха да правят по повече от 2300 гвоздеа на ден. А правенето на гвоздеи съвсем не е една от най-простите операции. Един и същ работник надува духалото, ръчка или стъква огъня според нуждата, нажежава желязото и кове всяка част от гвоздеа. При коването на главата също трябва да се сменят инструментите. Различните операции, на които се подразделя изготвянето на една топлийка или метално копче, са много по-прости и сръчността на лицето, единствената работа на което цял живот е била да ги изпълнява, е обикновено много по-голяма. Бързината, с която се изпълняват някои операции в тези манифактури, надхвърля – за хора, които никога не са ги виждали – всяка представа за възможностите на човешката ръка.

II. Изгодата, получавана от спестяването на времето, което обикновено се губи при преминаването от един вид работа към друг, е много по-голяма, отколкото бихме могли да предположим на пръв поглед. Невъзможно е да се преминава много бързо от един вид работа към друг, който се извършва на друго място и със съвсем различни инструменти. Един селски тъкач, който обработва малка ферма, трябва да губи доста време, преминавайки от стана на нивата и от нивата на стана. Когато две занятия могат да се вършат в една и съща работилница, загубата на време несъмнено е много по-малка. Но дори в този случай тя е твърде значителна. Един човек обикновено се разтакава малко, преминавайки от един вид занятие към друго. Когато започва нова работа, той рядко е много усърден и енергичен; както се казва, умът му не включва веднага и известно време той по-скоро се мотае, отколкото работи резултатно. Навикът да се разтакава и да работи отпуснато и небрежно, придобиван естествено или, по-скоро, неизбежно от всеки селски работник, който е принуден да сменя работата и инструментите си всеки половин час и почти всеки ден от живота си да работи двадесет различни неща, почти винаги го прави мудар, ленив и неспособен за енергична работа дори в спешни случаи. Затова, независимо от недостатъчната сръчност, само тази причина не може при всички случаи да не намалява значително количеството труд, което той е способен да извърши.

III. На всеки трябва да е ясно колко много се улеснява и съкращава трудът чрез използването на съответни машини. Излишно е да давам пример. Затова само ще отбележа, че изобретяването на всички онези машини, които толкова много улесняват и съкращават труда, изглежда, се е дължало първоначално на разделението на труда. Много по-вероятно е хората да откриват по-лесни и по-бързи методи за постигане на дадена цел, когато цялото внимание на техния ум е насочено към тази единствена цел, отколкото когато то се разсейва върху множество неща. Но в резултат на разделението на труда цялото внимание на всеки работник естествено се насочва към една проста цел. Затова е естествено да се очаква един или друг от онези, които са заети във всяка отделна операция, скоро

да открие по-лесни и по-бързи методи за изпълнение на своята отделна работа, щом нейният характер допуска такова усъвършенстване. Голяма част от машините, използвани в онези манифактури, в които трудът е претърпял най-голямо разделение, са били първоначално изобретени от обикновени работници, които, заети в някаква твърде проста операция, естествено са насочвали мислите си към откриването на по-лесни и по-бързи методи за нейното изпълнение. Който е имал случай да посещава подобни манифактури, трябва често да е виждал много хубави машини, изобретени от такива работници, за да се улесни и ускори собствената им отделна операция от работата. При първите парни машини непрекъснато било използвано едно момче, за да отваря и затваря последователно връзката между котела и цилиндъра в зависимост от качването и слизането на буталото. Едно от тези момчета, което обичало да играе с другарите си, забелязало, че ако върже една връв от дръжката на клапана, който отваря тази връзка, за друга част на машината, клапанът ще се отваря и затваря без неговата помощ и ще му позволи да се забавлява с другарите си. Така едно от най-големите подобрения, направени в парната машина след нейното изобретяване, било откритие на момче, което искало да спести собствения си труд.

Но далеч не всички усъвършенствания на машините са били изобретени от онези, които е трябвало да ги използват. Много усъвършенствания били направени благодарение на изобретателността на машиностроителите, когато направата на машини станала отделен отрасъл, а някои – благодарение на изобретателността на онези, които биват наричани философи, или хора на умозрението, чиято работа е да не правят нищо, но да наблюдават всичко, и които поради това често са способни да комбинират силите на най-отдалечени един от друг и разнородни предмети. С прогреса на обществото философията, или умозрението, като всяко друго занятие става главната или единствена професия и занимание на отделна група граждани. Като всяко друго занятие тя също е подразделена на голям брой различни специалности, всяка от които образува предмета на дейност на отделна категория или класа учени; такова подразделяне на заниманията във философията, калето и във всяка друга работа, увеличава сръчността и спестява време. Всеки става по-вещ в своята специалност; общо взето се върши повече работа и в резултат значително нараства обхватът на науката.

Голямото увеличение на производството във всички различни занаяти в резултат на разделения на труда води в добре управлявано общество до онова всеобщо изобилие, което се разпростира върху най-нисшите слоеве на народа. Всеки работник разполага с голямо количество от собствените си изделия свръх това, от което той самият се нуждае; и тъй като всички други работници се намират в точно същото положение, той получава възможност да разменя голямо количество от своите изделия срещу голямо количество, или – което е същото – срещу цената на голямо количество от техните. Той обилно ги снабдява с това, от което те се нуждаят, а те също тъй обилно му доставят това, от което той се нуждае, и едно всеобщо изобилие се разпространява във всички слоеве на обществото.

Погледнете обзавеждането на най-обикновения занаятчия или надничар в цивилизована и процъфтяваща страна и ще видите, че е невъзможно да се пре-

сметне броят на хората, част от чийто труд, макар и малка, е била употребена, за да му седостави това обзавеждане. Например вълненото палто, което надничарят носи, колкото и недодялано и грубо да изглежда то, е продукт на съвместния труд на голямо множество работници. Овчарят, сортировачът на вълна, даракчията, бояджията, кардировачът, предачът, тъкачът, тепавичарят, десенаторът и много други – всички трябва да обединят различните си занаяти, за да изработят дори това просто изделие. Освен това колко много търговци и превозвачи трябва да са били заети с транспортирането на материалите от едни от тези работници до други, които често живеят в твърде отдалечена част на страната! Колко много превози, най-вече по вода, колко много корабостроители, моряци, производители на корабни платна и въжета трябва да са били заети, за да доставят различните материали, използвани от бояджията, които често идват от най-отдалечените краища на света! Колко разнообразен труд е необходим също за изготвянето на инструментите на най-посредствения от тези работници! Да не говорим за такива сложни машини като кораба, тепавицата или дори тъкачния стан; нека си дадем сметка колко разнообразен труд е необходим, за да се изработи един твърде прост инструмент – ножиците, с които овчарят стриже вълната. Миньорът, строителят на пещта за топене на рудата, секачът на дървения материал, въглищарят, който доставя дървените въглища за пещта, тухларят, зидарят, работникът, който обслужва пещта, конструкторът, ковачът – всички те трябва да обединят различните си занаяти, за да произведат ножиците. Разгледаме ли по същия начин различните части от неговото облекло и покъщнина – грубата ленена риза, която носи на голо, обувките на краката му, леглото, на което спи, и различните части, от които е съставено, кухненската печка, на която приготвя храната си, въглищата, които употребява за тази цел, изкопани от недрата на земята и докарани му може би отдалече, по море и по суша, всички други кухненски съдове, всички прибори на масата му – ножове и вилици, глинени или калаени чинии, в които поднася и разпределя своята храна, различните ръце, заети с приготвянето на неговия хляб и бира, прозорците, които пропускат топлината и светлината и спират вятъра и дъжда, както и цялото знание и изкуство, необходими за изготвянето на това хубаво и благодатно изобретение, без което тези северни части на света едва ли биха могли да служат за удобно място за живеене, а така също инструментите на различните работници, заети в производството на тези различни удобства – ако разгледаме, казвам, всички тези неща и си дадем сметка колко разнообразен труд е изразходван за всяко от тях, ще разберем, че без съдействието и сътрудничеството на много хиляди хора и на най-бедния обитател на една цивилизована страна не биха били осигурени простите и скромни – според нашата погрешна представа – жизнени удобства, с които той обикновено разполага. Наистина в сравнение с прекомерния разкош на високопоставените хора жизнените му удобства трябва несъмнено да изглеждат изключително скромни и прости и все пак е може би вярно, че жизнените удобства на един европейски владетел невинаги превъзхождат тези на един трудолюбив и пестелив селянин така, както жизнените удобства на последния превъзхождат тези на много африкански царе, абсолютни господари на живота и свободата на десетки хиляди голи диваци.